

PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR FANINI O'QITISH JARAYONIDA QO'LLANILADIGAN O'QITISH METODLARINING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Ziyayev Sherali Abdulaziz o'g'li

Qo'qon davlat universiteti tadqiqotchisi

qdpiziyayev@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20427905>

Annotatsiya

Ta'lim metodlari dastlab pedagog ongida muayyan yo'nalishdagi faoliyatning umumlashma loyihasi tarzida namoyon bo'ladi. Ta'lim jarayonida mazkur loyiha amaliyotga o'qituvchi va o'quvchilar faoliyatining o'zaro tutashuvi, o'qitish va o'qishga qaratilgan aniq harakatlar, amallar yoki usullar majmuasi sifatida joriy etiladi.

Kalit so'zlar: ta'lim metodlari, zamonaviy texnologiyalari, masofaviy ta'lim, ta'limni axborotlashtirish, ta'lim salohiyati.

“Metod” so'zining yunoncha tarjimasi «tadqiqot, usul, maqsadga erishish yo'li» kabi ma'nolarni anglatadi. Filosofiya lug'atida ushbu tushuncha umumiy tarzda “maqsadga erishish usullari” deya sharhlangan.

Ayni vaqtda pedagogik manbalarda «ta'lim metodi» tushunchasiga berilgan ta'riflarning xilma-xil ekanligiga guvoh bo'lish mumkin. Shuningdek, ta'lim metodlarining o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro hamkorlikdagi tartibli faoliyatlari usullari ekanligi to'g'risidagi fikrlar ham mavjud.

Ta'lim metodlari dastlab pedagog ongida muayyan yo'nalishdagi faoliyatning umumlashma loyihasi tarzida namoyon bo'ladi. Ta'lim jarayonida mazkur loyiha amaliyotga o'qituvchi va o'quvchilar faoliyatining o'zaro tutashuvi, o'qitish va o'qishga qaratilgan aniq harakatlar, amallar yoki usullar majmuasi sifatida joriy etiladi. Metod boshqa shakllarda namoyon bo'lmaydi, buning boisi ta'lim metodi o'zida umumiy holda faoliyatning didaktik modelini ifoda etadi.

Qayd etilayotgan tushuncha mohiyatini to'laqonli yorituvchi ta'rifni aniqlashga bo'lgan urinish bugun ham davom etyapti, yangi-yangi ta'riflar ilgari surilmoqda. Biroq, “ta'lim metodi” tushunchasi mohiyatini yoritishga nisbatan turlicha qarashlarning mavjudligiga qaramay, ularni o'zaro yaqinlashtiruvchi umumiylik mavjud. Aksariyat mualliflar “ta'lim metodlari o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini tashkil etish usullari” degan qarashga yon bosadilar. Demak, ta'lim metodlari ta'lim jarayonida qo'llanilib, uning samarasini ta'minlovchi usullar majmuidir.

Ta'lim jarayonida ta'lim metodlari ta'lim maqsadini yoritishga xizmat qiladi, u yordamida ta'lim mazmunini o'zlashtirish yo'llari ifoda etiladi, o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro harakati, xususiyati aks ettiriladi. Ta'lim jarayonida ta'lim metodlari doimo u yoki bu o'qish vositalari yordamida joriy etiladi, shu bois ularning o'zaro shartlanganligini ta'kidlash joiz.

Tabiiyki, ta'lim jarayonida umumiy holda erishilgan natija har doim ham o'qituvchining dars boshida belgilagan maqsadiga mos kelavermaydi. Ta'lim maqsadi o'qituvchi va o'quvchilar faoliyati asosida, shuningdek, ta'lim vositalari yordamida natijalanadi, ushbu jarayonda aniq maqsadga yo'naltirilgan mexanizm ishga tushadi.

“Ta'lim metodi” atamasi bilan birga ko'p hollarda “metodik usul” (sinonimlari – pedagogik usul, didaktik usul) tushunchasi ham qo'llaniladi. U ta'lim metodining tarkibiy qismi, uning

muhim unsuri, metodni joriy qilishdagi alohida qadam sifatida ta'riflanadi. Har bir metod ma'lum ta'limiy vazifani muvaffaqiyatli hal etish, qolganlari esa birmuncha samarasiz bo'lishi mumkin. Universal ta'lim metodlari mavjud emas, shu bois darsda turli ta'lim metodlaridan yoki ularning majmuasidan foydalanish mumkin.

Ta'lim jarayonida ta'lim metodlarini tanlash quyidagi mezonlari asosida aniqlanadi:

- didaktik maqsad asosida;
- ta'lim mazmuni asosida;
- o'quvchilarning o'quv ko'nikmalarini egallash va rivojlanish darajasi asosida;
- o'qituvchining tajribasi va kasbiy tayyorgarlik darajasi asosida.

Ta'lim metodlaridan foydalanish ko'lami, holati o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi va mahorati darajasiga bog'liq holda o'zgaradi. Didaktikada munozaralarga sabab bo'layotgan yana bir muhim ob'ekt ta'lim metodlarining tasnifidir. Ta'lim jarayonida ta'lim metodlarini tanlash muammosi uzoq davrdan buyon tadqiq qilib kelinmoqda. Biroq tadqiqotlar soni ko'p bo'lsada, bu borada yagona to'xtamga kelinmagan.

Mualliflar tavsiya etilayotgan metodlarni quyidagicha qo'llash maqsadga muvofiqligini ta'kidlaydilar:

Materialni og'zaki bayon qilish (suhbat, hikoya, tushuntirish, ma'ruza). Informatika darslarida o'quvchilar tomonidan bilimlarni o'zlashtirish o'qituvchining tushuntirishini faol qabul qilish va puxta o'ylash evaziga amalga oshiriladi. Bilimlarni uzatish vositasi sifatida o'qituvchi nutqi muhim ahamiyatga ega. Bu o'rinda o'qituvchining o'quvchilar faoliyatiga rahbarligi mavzuni qo'yish, rejani e'lon qilish, o'quvchilar faoliyatini boshqarishdan iborat bo'ladi.

Suhbat. O'quvchilar tomonidan bilimlarni o'zlashtirish jarayoni: ular e'tiboriga havola etilayotgan savolning mohiyatini anglash, mavjud bilimlar va tajribani safarbar qilish, savolga oid ob'ektlarni o'zaro taqqoslash, puxta o'ylash va savollarga to'g'ri javob tayyorlashdan iborat.

O'qituvchining rahbarligi: mavzuni qo'yish, savollarni ifodalash, berilgan javoblarni tuzatish, to'ldirish va umumlashtirish kabi holatlarda namoyon bo'ladi. Suhbat metodi yordamida bilimlarni o'zlashtirishda o'quvchilar mavjud bilimlari va tajribalariga tayanadilar.

Darslik (kitob, elektron darslik) bilan ishlash (umumlashma va xulosalarni anglash, ularni xotirada saqlashga xizmat qiladi).

O'qituvchining rahbarligi esa topshiriqni ifodalash, faoliyat maqsadini belgilash, o'quvchilarga darslik bilan ishlashning yangi usullarini o'rgatish, o'zlashtirilgan bilimlarning tushunilish va mustahkamlik darajasini tekshirish kabi ko'rinishlarda aks etadi.

O'qituvchilarning kuzatuv (sinfda va sinfdan tashqari (shu jumladan, sayohat va ekskursiyalar) jarayonlarda).

O'quvchilarning o'quv predmetlari bo'yicha o'zlashtirish holati va hodisalarni kuzata borib, turli fan o'qituvchilarining ko'rsatmalari bo'yicha ularni qismlarga taqsimlab har bir o'quvchining o'ziga xos, o'xshash va muhim jihatlarini aniqlashga yo'naltiriladi.

Bilimlarni o'zlashtirish manbai bo'lib muayyan predmet (yoki jarayon), tajriba, model, xaritalar xizmat qiladi. O'qituvchining rahbarligi kuzatish vazifasini belgilash, uni ma'lum shaxs zimmasiga yuklash, ob'ektni belgilash, umumiy rahbarlikni olib borish, qismlarga ajratish, asosiylarini aniqlash va umumlashtirishdan iboratdir.

Laboratoriya ishlari. Mazkur jarayonda aniq vazifa, ya'ni, ma'lum sharoitda muayyan hodisalarni kuzatish yuklanadi. O'quvchilar hodisalarni kechish jarayonini kuzatadilar va tahlil

qiladilar. Bilimlar manbai kuzatilayotgan hodisalar va ularning kechish jarayonidir. O'qituvchi vazifa mohiyatini ifodalaydi, o'quvchilarni nazariy bilimlar bilan qurollantiradi, umumiy jarayon va bosqichlarni kuzatish yo'llari hamda yakuniy xulosa chiqarishni o'rgatadi.

Mashq (aqliy va faoliyatli mashqlar). O'quvchilar tomonidan bilimlarni o'zlashtirish jarayonining o'ziga xosligi, nazariy asoslar o'zlashtirilgach, ayrim materiallardagi o'xshash harakatlarning ko'p bora takrorlanishi kuzatiladi. Bilimlar manbai: o'zlashtirilgan bilimlar va xususiy tajriba sanaladi. O'qituvchi mashqni bajarish uchun joy hamda vaqtni belgilaydi, topshiriqni ifodalaydi, uni bajarish bosqichlarining borishini nazorat qiladi, boshqaradi, shuningdek, yakuniy natijalarni tekshiradi.

Ijodiy topshiriq. Ushbu metod o'ziga xos xususiyatga ega bo'lib, o'ziga xoslik masalaning mohiyatini chuqur anglash, uni bajarishga nisbatan mustaqil yondashish, dalillarni saralash va o'qituvchi tomonidan berilgan topshiriqni ijodiy bajarish jarayonida bilimlarni qo'llash va kengaytirish kabi holatlar bilan tavsiflanadi. Bilimlar manbai va materiali sifatida avval egallangan ijodiy ishlar tajribasi, mavjud bilimlar, kuzatuvlar, shaxsiy tajriba, o'qilgan hikoya, ijtimoiy-foydali ishlarni boshqarish kabilar qayd etiladi.

Keltirilgan tasnif «bilimlar manbai» bo'yicha tizimlashtirilgan metodlar – og'zaki, ko'rgazmali va amaliy metodlarni u yoki bu darajada o'zida mujassamlashtiradi. Izohli-tasvirli ta'lim metodlari (boshqa nomlanishi axborotli reptseptsiya)ning mohiyati: odatda nazariy bilimlar tayyor holda uzatiladi, o'quvchilar esa ularni qabul qiladilar (reptseptsiya). Bu yo'lda turli ta'lim vositalari (shu jumladan, ko'rgazmali vositalar)dan foydalaniladi. Boshlang'ich ta'limda o'qituvchi faoliyati bunda nafaqat axborotlarni uzatish, balki ularning o'quvchilar tomonidan qabul qilinishini ham tashkil etishdan iborat bo'ladi. Izohli-tasvirli metoddan ta'lim jarayorida foydalanishda quyidagi holatlar yuzaga keladi: Ta'lim jarayonida reproduktiv ta'lim metodlari yuqorida keltirilgan metodlardan quyidagi unsurlarning mavjudligi bilan farqlanadi: o'qituvchining bilimlarni tushuntirishi, ularni o'quvchilarning yodida saqlanishini ta'minlashi va qayta ishlab chiqishi (reproduksiya). O'zlashtirilgan bilimlarning mustahkam bo'lishiga ularni ko'p marta takrorlash evaziga erishiladi. Mazkur metod ta'limning barcha bosqichlarida turli harakatlarni amalga oshirish ko'nikmalarini o'zlashtirishda muhim o'rin tutadi.

Ta'lim jarayonida reproduktiv metoddan foydalanishda o'qituvchi va o'quvchilar tomonidan quyidagi harakatlar tashkil etiladi:

O'qituvchi faoliyatining tuzilmasi	O'quvchi faoliyatining tuzilmasi
- avval o'zlashtirilgan mavzu, paragraf yoki bob bo'yicha so'rov;	- turli kontekstda bilimlarni qayta ishlash;
- o'quvchilar uchun turli mashqlarni saralash va taklif qilish;	- namuna bo'yicha topshiriqlarni bajarish;
- masalalarni yechishdagi o'quv harakatlarining namunasi va algoritmini namoyish qilish;	- mashqlarni bajarish; - namunaviy masalalarni yechish usullarini egallash;
- o'quv harakatlari ko'nikmasi va malakasini shakllantirish	- namunaviy masalalarni yechish algortmini egallash

Ta'lim metodlari turli shakllar hamda xilma-xil ta'lim vositalari yordamida joriy etiladi. Ta'lim shakllari ta'lim jarayonining tashkiliytuzilmaviy ko'rinishidir. Bugungi kunda ta'lim

muassasalarida quyidagi ta'lim shakllaridan samarali foydalanib kelinmoqda: ma'ruza, seminar, amaliy mushg'ulot, uchrashuv, taqdimot, sayohat, o'quv konferentsiyasi va boshqalar.

Ta'lim jarayonida ta'limning samaradorligini ta'minlovchi muhim elementlardan biri sifatida ta'lim vositalari e'tirof etiladi. Ta'lim vositalari sirasiga quyidagilar kiradi: texnik hamda axborot qurilmalari (dioproektor, kinedoskop, uskunalari, radio, televidenie, kompyuter, audio hamda video magnitafonlar), xarita, maketalar, diagrammalar, plakatlar, rasmlar, chizmalar va hokazolardan foydalaniladi.

Ma'lumki, didaktik jarayon har qanday pedagogik texnologiyaning asosi sifatida o'zida quyidagi uchta komponentni mujassamlashtiradi:

- 1) motivatsion bosqich;
- 2) o'quv faoliyati;
- 3) boshqaruv.

Demak, didaktik jarayon tuzilmasiga mos holda ta'lim metodlarini quyidagi uch guruhga ajratish mumkin:

I. O'qish va mehnatga rag'batlantiruvchi hamda motivlashtirish metodlari.

II. O'quv-bilish faoliyatini tashkil etish va amalga oshirish metodlari.

III. O'quv-bilish faoliyatini boshqarish metodlari. O'z navbatida har bir guruh ilmiy asosda kichik guruhlarga ajratiladi:

I. O'qish va mehnatga rag'batlantiruvchi hamda motivlashtirish metodlari		
I kichik guruh	II kichik guruh	III kichik guruh
O'qishga qiziqishni rag'batlantiruvchi metodlar	O'qish va mehnatda burch hamda javobgarlikni rag'batlantiruvchi metodlar	Mehnatga va muayyan kasbga qiziqishni rag'batlantiruvchi metodlar
- biluv o'yinlari; - o'quv bahsi; - hissiy-axloqiy kechinmali vaziyatlar yaratish; - appertseptsiyali (idrokning tajribaga bog'liqligi) vaziyatlarni yaratish; - biluv yangiliklari vaziyatlarini yaratish	- o'qish va mehnatning muhimligiga ishonitirish; - talablarni ifodalash; - talablarni bajarish uchun mashq; - o'qishdagi rag'bat; - o'qishdagi kamchilik uchun tanbeh	- g'oliblarni ma'naviy va moddiy rag'batlantirish; - o'quvchilarning ishlab chiqarish vositalarini mustaqil boshqarishga intilishlarini rag'batlantirish; - ish joyidagi xulqini rag'batlantirish

II. O'quv-bilish faoliyatini tashkil etish va amalga oshirish metodlari		
I kichik guruh	II kichik guruh	III kichik guruh
O'quv-bilish faoliyatining mo'ljal asoslarini vujudga keltirish metodlari	O'quv-bilish faoliyatini bajarish metodlari	Mehnatda va mehnatda nazorat va o'z-o'zini nazorat metodlari

Og'zaki: - hikoya; - suhbat; - tushuntirish; - ma'ruza; - yo'riqnoma	Amaliy: - mashq; - o'quv-ishlab chiqarish tajribasi; - o'quv-unumli mehnat; - kitob bilan ishlash; - yozma ish	Og'zaki: - individual so'rov; - yalpi so'rov; - dasturli og'zaki so'rov
Ko'rsatmali: - illyustratsiya; - namoyish	Izlanuvchi: - qisman-izlanuvchi - tadqiqotchilik; - algoritmlilik; - tashhisli	Yozma: - nazorat-yozma ish; - yozma sinov (test); - yozma imtihon; - dasturli yozma sinov (test); - laborotoriya-amaliy; - nazorat labor.ishi; - mashinali nazorat; - unumli mehnatni son va sifat jihatdan baholash

III. O'quv-bilish faoliyatini boshqarish metodlari

Bilish faoliyatini kuzatish metodlari:

- bevosita;
- bilvosita yo'riqnoma yordamida;
- o'z-o'zini nazorat

Nazorat metodlari:

- o'qituvchi topshiradi;
- dasturli qo'llanmadan foydalaniladi;
- ta'limning texnik vositalari yordamida

O'quv faoliyatini tuzatish (korrektsiya) metodlari:

- tezkor;
- yakuniy natija bo'yicha;
- foiz ko'rsatkichi bo'yicha

Shunday qilib, taqdim etilayotgan ta'lim metodlari tizimi nazariy amaliy jihatdan asoslangan va mazkur tizim yaxlit o'quv-tarbiya jarayonini qamrab oladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Андреев, А. А. Введение в Интернет-образование: учеб. пособие / А. А. Андреев. – М.: Логос, 2003.
2. Захарова, И. Г. Информационные технологии в образовании: (учебное пособие для высших педагогических учебных заведений) / И. Г. Захарова. – М.: Академия, 2003.
3. Морева, Н. А. Современная технология учебного занятия / Н. А. Морева. – М.: Просвещение, 2007.
4. Махмудов А. Х. Творческий потенциал шахмат в инновационном образовательном процессе школы // Современное образование (Узбекистан). – 2021. – №. 2 (99). – С. 74-80.

5. Sh.A.Ziyayev. Bo'lajak pedagoglarning kasbiy tayyorgarligini ijodiy topshiriqlar asosida rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari // // Qo'qon DPI. Ilmiy xabarlar № 2/2026 ISBN: 978-9943-7182-7-2 – B. 16-20. (13.00.02 №)
6. Sh.A.Ziyayev. Internet ta'lim resurslari va ulardan o'quv jarayonida foydalanish // Fizika, matematika va informatika Ilmiy uslubiy jurnal. Toshkent- 2022 №. 3 (3). – C. 129-135. (13.00.02 №)

